

KONCEPT NEMATERIJALNOG RADA: VELIKO PREDUZEĆE

Mauricio Lazarato

Danas već značajna količina empirijskih istraživanja o novim oblicima organizacije rada, kao i bogato teorijsko promišljanje tog pitanja, dovode do pojave novog koncepta rada i novih odnosa moći koje taj koncept implicira. Prva sinteza tih rezultata sprovedena u skladu s jednim stanovištem (stanovištem definisanja tehničkog i subjektivno-političkog sastava radničke klase) mogla bi se izraziti konceptom nematerijalnog rada, *budući da je nematerijalni rad onaj rad koji proizvodi informacioni i kulturni sadržaj robe*. Taj koncept se referira na dve različite fenomenologije rada: s jedne strane, kad je reč o „informacionom sadržaju“ robe, on direktno aludira na modifikacije rada radnika u veliki industrijskim preduzećima i u sektoru trgovine, transporta i administracije, gde su zadaci neposrednog rada sve podređeniji sposobnosti obrade informacija i horizontalne i vertikalne komunikacije. S druge strane, kad je reč o aktivnosti koja proizvodi „kulturni sadržaj“ robe, taj koncept aludira na niz aktivnosti koje nastoje da definišu i utvrde kulturne i umetničke norme, modu, ukuse, standarde potrošnje i, više u strateškom smislu, javno mnjenje. One su nekada bile rezervisane za buržoaziju i njenu decu, ali je u njih, od kraja sedamdesetih godina, investirano ono što se naziva „masovna intelektualnost“. Duboke modifikacije u tim strateškim sektorima radikalno su izmenile ne samo sastav, upravljanje, regulaciju radne snage, produkcijske norme, već, na dubljem nivou, ulogu i funkciju intelektualaca i njihovog delovanja u društvu. O intelektualnom radu, o njegovom redefinisavanju u odnosu na taj novi kvalitet rada, o njegovom neposrednom uključenju u reprodukciju odnosa moći, ne možemo ovde raspravljati. Ograničićemo se, dakle, na nekoliko napomena o evoluciji „forme“ rada u velikom preduzeću.

Ako se, sa stanovišta „sadržaja“, nematerijalni rad može shvatiti na osnovu svojih proizvoda, nematerijalna aktivnost se može shvatiti na osnovu „implikacije subjektivnosti“ i proizvodne kooperacije kolektivnog radnika. Implikacija subjektivnosti i kooperacija su dva lica istog procesa jer su produbljevanje i razvoj subjektivnosti pretpostavka produbljevanja i razvoja forme kooperacije i koordinacije rada. U stvari, radnik u velikom preduzeću mora biti sposoban „da analizira datu situaciju“, da „donosi odluke“, da izlazi na kraj sa nepredviđenim događajima i, u isto vreme, da poseduje sposobnost komunikacije i kolektivnog rada pošto se zadaci propisani radnicima više ne odnose na unapred kodifikovane operacije, već na kontinuitet fluksa, na činjenicu da, u svakom slučaju, tehnički sistem „mora da radi“. Pre nego dodatak mašini, radnik mora da postane komunikacioni relej u sve izraženijoj integraciji tim/sistem.

Rad se tada može definisati kao sposobnost aktiviranja proizvodne kooperacije i upravljanja njome.

Radnik mora da postane „aktivni subjekt“ koordinacije različitih funkcija proizvodnje umesto da je pasivno podnosi kao običnu komandu. Kolektivno obučavanje postaje samo središte produktivnosti pošto nije reč o tome da se različito komponuju ili organizuju već kodifikovane kompetencije, već da se stvore nove.

Mobilizacija subjektivnosti koju taj proces implicira podstiče psihološke i komunikacione sposobnosti radnika i zahteva implikaciju njegove ličnosti. Ovde se zacemento otvara mogućnost raznih vidova konfliktne dinamike, budući da prinude, komande, propisi, krajnji ciljevi proizvodnje vrednosti (proces eksploatacije, sve u svemu) nestaju, već dobijaju „sistemski“ oblik.

U današnje vreme, istraživači priznaju taj novi kvalitet rada i, što je važnije, sami kapitalisti ga „organizuju“ kao izvor diferencijalne produktivnosti raznih preduzeća.

Postoji li nešto novo u ovim transformacijama sadržaja i forme rada? Zaustavljanje na konotaciji da je tu reč o reprodukciji kapitalističkog odnosa eksploatacije predstavljalo bi puku banalnost ukoliko se ne bi definisalo ono što je „diferentia sprecifica“ u odnosu na druge oblike klasnog sastava i sastava kapitala. Ako se, međutim, analizira ta specifična razlika u skladu s najcentralnijim uslovom nove organizacije rada (to jest subjektivnošću i njenim implikacijama), moglo bi se donekle napredovati u ovoj refleksiji.

Kapitalizam se konstituisao kao organizovanje i eksploatacija kombinovanja radne snage i društvenog karaktera njene delatnosti. Po Marks (Marx), proizvodne snage društvenog rada istorijski se razvijaju samo uvođenjem kapitalističkog načina proizvodnje. Društveno kombinovanje radnika koji dejstvuje kao poseban organ kolektivnog radnika organizuje i nameće sam kapitalista kao svoj mehanizam. Samim tim, i još više nego društveni karakter rada, društveni karakter koji dobijaju uslovi proizvodnje izgleda kao kapitalistički. To „izgledanje“ nije samo svojevrsna mistifikacija, već stvarna činjenica: Kapital izlazi iz proizvodnje kao njen subjekt, dok društvene snage rada i društveni uslovi proizvodnje izgledaju kao njegova vlastita svojstva. Kapital i njegova personifikacija (kapitalista) demijurzi su jedne nove civilizacije (njeni subjekti), a radnička klasa je samo jedna komponenta kapitala (njegov promenljivi deo) isto kao sirovine ili postojani kapital.

Fuko (Foucault) nam opisuje taj promenljivi kapital kao „nemi rad“, a disciplinske tehnike kao mehanizme moći koji kontrolišu, organizuju, proizvode jednu radnu snagu u kojoj je simbolična i

subjektivna delatnost svedena na razumevanje i izvršavanje komandi. Tejlorizam je, s tog stanovišta, bio ostvarenje tog procesa koji je, apstrahovanjem rada, pokušavao da ovlada subjektivnošću koja je još uvek pružala otpor kao „praktično umeće“ (*savoir-faire, know-how*), kao društvena kooperacija, kao protivmoć. Podela na zamisao i izvođenje i njihovo razdvajanje morali su da predstavljaju rezultat te tendencije. To što je proces bio protivrečan i što je čak i sociologija rada morala da prizna da bez „paradoksalne implikacije“ specijalizovanih radnika ne može biti proizvodnje, ne sprečava da se naglasi političko značenje i isključivanja radničke subjektivnosti (u njenom autonomnom i kolektivnom obliku) iz celokupnog „upravljanja“ proizvodnjom. Aktiviranje i koordinacija društvene kooperacije rada „čvrsto“ su držali u svojim rukama kapitalisti. Danas, međutim, pomaljanje novog kvaliteta rada upravo protivreči jednoj dugotrajnoj tendenciji kapitalističkog razvoja. Da bismo pokušali da shvatimo taj prelaz, čini mi se da možemo da iznesemo jednu hipotezu koja potiče iz same fenomenologije sociološkog istraživanja: društveni karakter rada više ne izgleda kao kapitalistički, već kao rezultat i pretpostavka samog rada. Na isti način, društveni uslovi proizvodnje više ne izgledaju kao kapitalistički pošto ih kapital nalazi kao „determinacije“ koje su nastale nezavisno od njegove volje i njegovog delovanja pa je, paradoksalno, onda kada je kapitalizam postao jedini planetarni način proizvodnje, on u nemogućnosti da predstavlja „proizvodnju kao“ svoju „proizvodnju“.

Kapital više ne može da se predstavlja kao subjekt društvene proizvodnje. On može da se predstavlja samo kao ono što njom komanduje. Kapitalista je prinuđen da promovise, ohrabruje, razvija radničku subjektivnost i njenu kooperaciju jer je ključ produktivnosti u kolektivnom i autonomnom radu. Sve se dešava kao da su „japanski“ kapitalisti preuzeli definiciju „živog rada“ od Marksa, kao da ih je „ekonomski imperativ“ primorao da se priklone uslovima autonomije i kooperacije klasnog sastava. U skladu sa stanovištem koje nas zanima, doista se čitav Marksov rad i istorija revolucionarnog pokreta mogu čitati kao pokušaj ponovnog osvajanja (s teorijske i praktične tačke gledišta) radničke subjektivnosti. Marks, u stvari, definiše rad kao „živi subjekt prisutan u vremenu“ i kao društvenu i kolektivnu delatnost, pošto „individualni radnik ne proizvodi ništa“. Istorija kapitalizma je za Marksa istorija ogromne količine proizvodne kooperacije kolektivnog radnika: „prosta kooperacija“ (jednostavno prostorno susedstvo radnika i, samim tim, takmičenje do kog dovode '*animal spirits*'), „manufaktura“ (artikulacija jednog živog organizma), „krupna industrija“ (veliki automat koji subordinira aktivnost ljudi), „opšti intelekt“ (nauka i oblici društvene i komunikacione ljudske kooperacije kao jedine proizvodne snage). Istorija kapitalizma je istorija klasne strukture i klasne borbe protiv redukcije radničke subjektivnosti na promenljivi kapital.

Treba jasno shvatiti da nije reč o prirodnoj istoriji kapitala, već o jednom procesu borbe i sučeljavanja koji je svaki put determinisan i singularizovan konstituisanjem radničke klase kao političkog subjekta. Prelazak s jednog oblika kooperacije na neki drugi nije toliko vezan za tehnološke promene i zakone evolucije kapitalističkog načina proizvodnje koliko za modifikaciju kolektivne radničke subjektivnosti do koje dolazi borbom i organizovanjem. „Radnik“ svaki put, kaže Marks, „iz proizvodnje izlazi drukčiji nego što je u nju ušao“.

Prema tome, obe karakteristike rada prema Marksovoj definiciji (činjenica da je rad živi subjekt, i njegov kolektivni oblik) više se ne predstavljaju kao osobine kapitala kao „subjekta“ proizvodnje, već kao „materijalne pretpostavke“ proizvodnje koje su nezavisne od delovanja preduzetnika. Obučavanje, socijalizacija i reprodukcija radne snage, s jedne strane, i nauka i društveni uslovi proizvodnje s druge, uveliko prevazilaze kompetencije i praktična umeća preduzetnika.

Danas kapital više ne može ili nema snage da se predstavlja kao ishodište i izvor kreativnosti i produktivnosti proizvodnje. On to više ne može pošto sami uslovi proizvodnje nameću autonomiju i kolektivnu formu rada. On za to više nema snage zato što je tejlorizam, koji na „naučni“ način izražava to predstavljanje kapitala kao subjekta, istiskun zahvaljujući poluvekovnim borbama, Pjer Velc (Pierre Veltz) iznosi jednu hipotezu koja zaslužuje da se o njoj produbljenije raspravlja: kolektivna priroda rada i njegova autonomija postale su skoro intrinsečne organizaciji rada. To da „tehnika“ nije samo proizvod kapitalističke racionalizacije ili političko oružje kapitala, jeste problem koji možemo samo pomenuti. U svakom slučaju, problem subjektivnosti i njenog kolektivnog oblika, njenog konstituisanja i razvoja, smesta je postao problem sučeljavanja društvenih klasa unutar organizacije rada. Želeo bih da naglasim da ja ovde ne opisujem neko utopijsko mesto rekonponovanja subjektivnosti, već teren i same uslove sučeljavanja društvenih klasa.

Kapitalista mora da komanduje subjektivnošću kao takvom bez ikakve medijacije; propisivanje zadataka se preobrazilo u propisivanje subjektivnosti, po srećno formulisanoj definiciji jednog istraživačkog tima koji je analizirao „hirove fluksa“. Preduzetnik bi rado izbegao neposredno priznanje sopstvene konstitutivne nemoći. Ali on nema alternativu, on mora da definiše svoj legitimitet na tom za njega veoma opasnom pragu, jer njegova dominacija više nema nikakvo „racionalno“ utemeljenje. „Budite subjekti“ to je, dakle, nova komanda koja se razleže u zapadnim društvima. Participativni menadžment je svojevrsna tehnologija moći, tehnologija konstituisanja i kontrole „odnosa prema sopstvu“. Ako se radnička subjektivnost više ne može ograničiti na zadatke koje treba realizovati, potrebno je da njene kompetencije u upravljanju, komunikaciji, kreativnosti

budu kompatibilne s prinudama „proizvodnje radi proizvodnje“. „Budite subjekti“ je tada lozinka koja, umesto da ukine antagonizam između hijerarhije i kooperacije, između autonomije i komandovanja, taj antagonizam ponovo donosi na jednom višem nivou mobilisući samu individualnu ličnost radnika i sučeljavajući se s njom. Kao prvo, reč je o jednom autoritarnom načinu govora: treba se izražavati, treba govoriti, treba komunicirati, treba kooperirati. „Ton“ je doslovce isti kao onaj koji je komandovao tejlorskim izvršavanjem zadataka, samo mu je promenjen „sadržaj“. Drugo, ako se više ne mogu rigidno individualizovati zadaci i kompetencije (rad u smenama, naučna organizacija rada), već ih, nasuprot tome, treba otvoriti za kooperaciju i kolektivnu koordinaciju, „subjekti moraju biti subjekti komunikacije“, aktivni učesnici u timskom radu. Odnos komunikacije (kako horizontalne tako i vertikalne) tada je u potpunosti predeterminisan, kako po sadržaju tako i po formi, on je subordinisan „cirkulaciji informacija“ i treba da bude jedan od njenih vidova. Subjekt je prost reč kodifikacije i dekodifikacije a poruka koju on prenosi treba da bude „jasna i nedvosmislena“, u jednom kontekstu komunikacije koje je preduzeće potpuno normativizovalo. Neophodnost komandovanja i prirodno nasilje koje ono nosi ovde dobijaju normativnu komunikacionu formu. Odnos komunikacije je samo jedan površan, banalan odnos, koji omogućava dijaloški odnos (odnos sa drugim) i koji upravo treba da ukine ono što čini specifičnost takvog odnosa, to jest nedeterminisanost i nepredvidljivost njegovih ishoda. „Mogućnosti“ sadržane u rukovanju novom radničkom subjektivnošću i novim tehnologijama automatizacije i komunikacije striktno su ograničene nužnošću reprodukcije relacija kapitalističke subordinacije i hijerarhije, funkcionisanjem tehničkih sistema, brzinom i potrebama fluksa, a, s druge strane, finansijskim i ekonomskim prinudama tržišta.

Da bi se zaštitio od slobode koju je primoran da ponovo uvede u kooperaciju, kapitalista pokušava da je kodifikuje i da je kontroliše pomoću same komunikacije. Tako proces subjektivizacije, kojim komanduje kapitalista, ne obuhvata duboke slojeve ličnosti i društvenog bića.

Lozinki menadžmenta „Budite subjekti komunikacije“ preti opasnost da postane još totalitarnija od krute podele na zamisao i realizaciju, zato što bi kapitalista hteo da subjektivnost i samu volju radnika uključi u proizvodnju vrednosti. On bi hteo da komanda ponikne iz samog subjekta i iz procesa komunikacije: radnik sam vrši samokontrolu i uvodi samoodgovornost bez intervencije naredbodavne instance, čija bi uloga bila prekvalifikovana u ulogu animatora. U stvari, preduzetnike iritira rastrzanost između nužnosti da priznaju autonomiju i slobodu rada kao jedine moguće forme proizvodne kooperacije i koordinacije i, s druge strane, nužnosti (nužnosti koja je za kapitalistu pitanje života i smrti) da ne redistribuiraju moć koju novi kvalitet rada i njegova organizacija impliciraju. Novi menadžment uzima u obzir subjektivnost radnika samo da bi je

smesta kodifikovao u skladu s pobudama i krajnjim ciljevima proizvodnje. A to da individualne pobude radnikâ i pobude samog preduzeća nisu iste, jeste ono što ova faza transformacije još uvek uspeva da prikrije.

Ovde se otvara jedan teren suočavanja i stavljanja úloga čiji se domašaj još ne može izmeriti, jer se problem moći postavlja u isto vreme kad i problem konstituisanja subjekta. Zbrisan je celokupni tegobni prelazak sa ekonomskog na političko, tranzicija, osvajanje Države, pri čemu je radnički pokret nestao. Novi teren borbe širom je otvoren pred nama, a problem subjektivnosti u njegovom je središtu.

Ja mislim da problem proizvodnje i kontrole subjektivnosti koji je danas u procvatu u kapitalističkom menadžmentu u svim sektorima proizvodnje, industrijskim i ostalim, nije problem ideološke kontrole, već pre problem koji zadire u same temelje relacija moći postindustrijskog društva. Koncept nematerijalnog rada je jedan instrument koji nam može omogućiti da shvatimo kako se prelazi sa tejlorističke normativnosti, koja je u krizi, na redefinisane jedne komunikacione normativnosti koja je, kao što smo videli, neophodan uslov proizvodnje. Taj koncept nam može pomoći da shvatimo nove funkcije preduzetnika i njegovu izrazito političku ulogu. Ali on nam isto tako može pomoći da razumemo na koji način se proizvodna kooperacija (koja danas jedino može da bude svojevrsna društvena kooperacija) nalazi „s one strane“ kapitalizma i kako ona može i mora da traga za svojom političkom formom.

Prevela s francuskog

Ana Moralić

Naslov izvornog teksta: **Le concept de travail immatériel: La grande entreprise**, Maurizio Lazzarato, Multitudes, 1992. <http://multitudes.samizdat.net/Le-concept-de-travail-immateriel>